

Välinge kyrka

Lunds stift

Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Kerstin Börjesson 2015-11-25

Välinge kyrka

Välinge-Kattarp församling, Luggude kontrakt, Lunds stift, Välinge socken, fastighet Välinge 27:1, Helsingborg kommun, Skåne län och landskap

Beskrivning och historik

Kyrkomiljö

Välinge socken ligger i ett fornlämningsrikt landskap som gränsar till Vege Å i öster och i norr når ända till Skälderviken. Idag är landskapet ett öppet småbrutet landskap med betesmarker men området var förr mer skogbeklätt. Ortsnamnet Välinge kan troligen knytas till ”vadställe” eller ”mindre vattendrag” och finns belagt i skrift sedan år 1201. Kyrkbyn, som även kallas Kyrkvälinge, ligger ett stycke in från kusten medan kustområdet kallas Utvälinge, där det också fanns ett senmedeltida kapell som revs på 1600-talet. Mellan kyrkbyn och Utvälinge ligger Vegeholm uppfört på 1500-talet av Tyge Krabbe. Vegeholms ägare, och senare även ägaren till Rögle gods har innehaft patronatsrätten över kyrkan.

Välinge kyrka ligger omgiven av kyrkogården i sydöstra utkanten av byn. Före skiftena hade kyrkan ett mer centralt läge där vägarna mellan Utvälinge och Kattarp samt vidare till Vemmentorp förgrenade sig. Bytomten utgjordes av ett nordligt och ett västligt stråk. Nordväst om kyrkan ligger prästgården, byggd 1836 och norr om kyrkan Klockaregården från 1755. Övrig bebyggelse är koncentrerad kring Välingevägen nordväst om kyrkan medan den västra delen av gamla bytomten är obebyggd mark. Väster om kyrkan och kyrkogården finns en parkering och en stor park med en allé av kastanjer som kantar infarten till kyrkan från Välingevägen.

Kyrkobyggnad

En kyrka uppfördes i Välinge i slutet av 1100-talet eller kring 1200-talet som en romansk anläggning med långhus och lägre, smalare kor med absid. Sandstenen till kyrkans murverk är av nordvästskånsk sandsten och hämtades troligtvis från Laröd i närbelägna Hittarps socken. Kyrkan hade en profilerad sockel av sandsten och sydportalen hade en portalomfattning med doriska kolonner och valvbåge av sandsten. Utifrån långhusets längd och sydportalens placering, relativt långt ifrån västra gaveln, tros långhuset vara förlängt mot väster vid någon tidpunkt. Senare, möjligen under 1400-talet, byggdes kyrkan på ytterligare mot väster med ett torn med samma bredd som långhuset. Mellan långhus och torn gjordes en bred, spetsbågig öppning. I tornets bottenvåning fanns ett fönster mot söder och möjligen kan det ha funnits en ingång från väster. Till tornets övre våningar fanns en högt belägen ingång på norra sidan, ännu synlig inifrån tornets andra våning. Denna kan ha haft en utvändig trätrappa till en början som senare ersattes av ett utanpåliggande trapptorn med vindeltrappa av tegel. Invändigt i långhuset fanns ett platt innertak av trä och väggarna var täckta av kalkmålningar vilka ersattes av valv och ett senmedeltida kalkmåleri i långhus och kor någon gång under 1400-talet. Huvudingång

Kyrkan sett från norr. Vid kyrkans norra sida finns sakristian från 1926.

till kyrkan var via ett vapenhus utanför långhusets sydportal. För att få bättre ljus till kyrkans västra del gjordes en fönsteröppning i tornets norra sida år 1804. År 1818-20 byggdes tornet om efter ritningar av Carl Gustaf Blom Carlsson. Före ombyggnaden hade tornet murade trappgavlar mot öster och väster med blinderingar i gavelkrönen. Vid ombyggnaden revs gavlarna och tornets övre mur byggdes på med cirka en meter och erhöll det nuvarande lanternintaket. Det utvändiga trapptornet och vapenhuset revs. En befintlig ingång i tornets västra sida gjordes om och en ny invändig trappuppgång gjordes till tornets övre våningar. Rivningsvirke från vapenhuset återanvändes till den nya trappan i tornet. Invändigt var kyrkan möblerad med bänkar ända in i tornet vid denna tid och längst i väster fanns en läktare med två uppgångar längs västra sidan. En runt fönster sattes in i till bottenvåningen i tornets västra sida.

År 1855 byggdes kyrkan om och hela det medeltida kyrkorummet revs med undantag av tornet och ett nytt brett långhus med absidavslutning byggdes. Arkitektens namn har inte dokumenterats, möjligen tog man hjälp av en byggmästare. Ritningar till kyrkans ombyggnad upprättades också av domkyrkoarkitekt C. G. Brunius och möjligen använde man valda delar av Brunius förslag då kyrkan har vissa drag som kan förknippas med Brunius. Den romanska kyrkans byggnadssten av kvaderhuggen sandsten återanvändes i fasaderna. Samtidigt gjordes ingången i väster om och förstorades. Ny inredning med altare, altartavla, altarring och bänkar tillverkades. En sakristia med källare byggdes 1926 vid långhusets norra sida efter ritningar av Theodor Wählin som samtidigt genomförde en renovering av kyrkan. Invändigt togs avskrankningen mot den gamla sakristian i absiden bort, altaret flyttade österut och korgolvet

utökades mot väster. Korgolven lades om med kalksten och en ny bänkinredning tillverkades. I tornets bottenvåning togs en träinbyggnad bort vilket frilade valvet. Trappan till tornets övre våningar revs och ny uppgång gjordes från orgelläktaren som också byggdes om. Valvöppningen mellan långhus och tornets bottenvåning murades igen och en ursprunglig fönsteröppning i tornets södra sida återställdes delvis. Under 1949 gjordes en del inre arbeten som bland annat omfattade målningsarbeten samt en del ny inredning i koret. Arkitekt vid detta tillfälle var Gustaf Widmark. Den senaste större renoveringen utfördes 1986 efter handlingar upprättade av arkitektkontor Assar Björnsson i Ängelholm. Utvändigt gjordes en stabilisering av tornets murverk. Invändigt togs ett par bänkar bort under orgelläktaren.

Exteriör

Välinge kyrka består av det medeltida västtornet, ett långhus med absidavslutning samt sakristian. Tornet har kvadratisk form och dess östra gavel är uppbyggd på det medeltida långhusets västra gavelsida. Långhuset är utformat som en salkyrka utan markerad kordel.

Tornet och sakristians fasader är spritputsade och vitmålade. Tornets murverk består av kluven gråsten med hörnkedjor av kvaderformade grå och gula sandstenar och inslag av rött tegel av medeltida format. Ingången till kyrkan i tornets västra sida har raksluten dörr med rombisk utförd paneltäckning och över dörren finns ett halvrunt fönster. Mellan fönster och dörr finns en inskriftstavla av plåt med ett bibelord. Dörr och inskriftsplåt är troligen från 1926. Tornet har två fönsteröppningar i bottenplan. Dessa har samma utseende som långhusets fönster och består av stora rundbågiga öppningar med putsade och vitmålade omfattningar i flera språng. Fönsterbågarna är av gjutjärn med färgade glasinfattningar. Till klockvåningen finns vardera två spetsbågiga ljudöppningar i varje väderstreck med flera mursprång. Öppningarna är troligtvis ursprungliga. Tornets taklag av fur är sannolikt från 1862 möjligen med några något äldre delar av ek. Tornet täcks av ett flackt pyramidtak med en lanternin överst som idag är helt koppartäckt utan öppningar. Överst på tornet finns ett koppartäckt krönkors.

Långhuset och absiden har ett oputsat murverk av finhuggna sandstenskvadrar från den rivna medeltidskyrkan. Utifrån källmaterialet verkar även murverket i medeltidskyrkan ha varit oputsat. Fogarna är tydligt markerade och vitmålade. Sockeln är något utskjutande och upptill profilerad. Troligtvis är den av sandsten och återanvänd från den gamla kyrkan. Sockeln är numera putsad och svartmålad. Ett listverk vid murkrönen består av ett utkragande skift och ett sågskift, möjligen av tegel, som vitmålats. I absiden finns en igenmurad dörr mot öster utförd i samma stil som fönsteromfattningarna. Dörren är rundbågsformad med flera mursprång, vilken också omfattar ett överljusfönster med färgat blyinfattat glas. I den igenmurade dörröppningen har en gravstenshäll lagd över änkan Nilla Möller murats in. Långhuset och absiden täcks av ett relativt flackt sadeltak av koppar. Taket är lagt nära på i liv med fasaderna med endast ett litet utsprång över fasadernas listverk. Salkyrkans taklag tillkom vid ombyggnaden 1855 och är av bilad fur. Äldre återanvänt takstolstimmer kan förekomma över absiden.

Kyrkan torn sett från väster och kyrkans östra fasad.

Sakristian på kyrkans norra sida är byggd i en klassicerande stil. Fasaderna är putsade och vitmålade med kraftiga listverk och markerade och rusticerade hörnkedjor. Östra och västra sidorna är helt rusticerade med putsade kvadrar. Två rundbågiga ingångsdörrar finns. I väster finns ingången till sakristian och en dörr på norra sidan leder till ett pannrum under sakristian. Den omgivande rusticeringen utgör dörrarnas omfattning. Fönsterbågarna sitter nära i liv med fasaden och är rakt avslutade. Sakristian täcks av ett sadeltak med flacka takfall täckta med skiffer med en skorsten över norra gaveln.

Interiör

Kyrkans interiör består av vapenhus i tornbottenvåningen, långhuset och koret inrett i långhusets östra del samt absiden. Tornets bottenvåning är avskilt från långhuset genom en murad vägg med en ingångsdörr till långhuset i klassicerande stil. Vapenhuset är valvtäckt med ett högt medeltida kryssvalv vilket utgår från murarna i alla sidor utom i öster som har en murad gördelbåge. Denna valvbåge är troligtvis från 1926. Väggar och valv i vapenhuset är putsade och vitmålade och golvet är mönsterlagt med bruna rektangulära klinkerplattor. Över det södra av vapenhusets fönsteröppningar syns den övre delen till en ursprunglig fönsteröppning. Fönstret är murat med fyra språng.

Långhuset upptas till största delen av bänkinredningen i två bänkkvarter med mittgång emellan. Golvet i mittgången är lagt av röda tegelplattor och i bänkkvarteren av brädor. I västra delen av långhuset finns en orgelläktare med uppgång från två trappor intill västra långhussidan. Orgelläktaren bärs upp av 14 åttasidiga pelare med skaftring och kapital. Läktarbarriären är

Långhuset och vapenhuset sett mot öster.

utförd med långsmala fyllningar. Läktare liksom orgelfasaden och bänkinredning är målade i grått, grönt, rosa och guld en färgsättning som togs fram av arkitekt G. Widmark 1949. Kyrkorummet är valvslaget med breda och relativt flacka kryssvalv, putsade och vitmålade. Gördel- och sköldbågar är rundbågigt formade och valvbågar och ribbor har fyrsidigt tvärsnitt. Valvpelarna är flersprångiga med kragband av tre utkragande murskift.

Koret når ut ett stycke i långhusets östra del och är förhöjt med två trappsteg från långhusgolvet. Korgolvet är lagt med kalksten. Predikstolen står i det sydöstra hörnet och dopfunten i det nordöstra. Altare och altarpupsats står numera längst i öster i absiden. Långhusets nordöstra fönsteröppning är igensatt men dess invändiga fönstersmyg är bevarad. Innanför smygen finns en raksluten dörröppning till sakristian. Sakristian ligger högt i förhållande till korgolvet och en trappa av kalksten leder upp till dörren. I tillbyggnaden för sakristian finns också ett litet arkivrum och en entréhall.

Kyrkans interiör präglas framför allt av Theodor Wählin's renovering 1926 då vapenhuset avskildes från långhuset, orgelläktaren byggdes om, koret flyttade in i sakristian och en ny sakristia byggdes vid norra långhussidan. Korets 1800-talsskrank togs samtidigt bort och ersattes av dagens låga korskrank och golven fick sin nuvarande beläggning med upphöjning av kordelen i öster.

Inredning och inventarier

Altaret är av slipad kalksten delvis omgjort 1926.

Altartavlan är en oljemålning på duk utförd av Nils Månsson Mandelgren 1851. Motivet ”Gravläggningen” är en kopia av en målning av Van Dyck. Tavelramen är förgylld och krönt av ett snideri i form av akantus samt symbolerna för tro, hopp och kärlek.

Altarring från 1926 ritad av Theodor Wählin, utförd av gråmålat trä med fyllningar i rött och gult dekorerade med kors och kristussymboler.

Predikstol från 1600-talet utförd i barockstil med firsidig korg och åttasidig fot och nederdel. Korgens sidor är indelade i rundbågsfält med framställning av evangelisterna mellan karyatider.

Dopfunten från 1931 huggen i ignabergakalksten. Dopfunten har en hög firsidig fot, kort skaft och rund cuppa med godronnerad nederdel och över denna ett inskriftsband samt en palmettfris.

Öppen bänkinredning från 1926 ritad av Theodor Wählin, möjligen med återanvända ryggpaneler från 1855. Bänkarna är rakt avslutade och gråmålade med spegelfyllningar i ljusgrönt, rosa och tegelrött.

Orgel bestående av orgelverk tillverkat av Mårtenssons Orgelfabrik AB, Lund, 1978 med 16 stämmor fördelade på två manualer och pedal. Orgelfasaden är äldre ursprungligen byggd för en orgel från 1873 av F. R. Ekberg. Orgelfasaden har synliga pipor fördelade i ett högre mittparti och två lägre sidopartier. Fasaden är målad i grått med rosamarmorade och förgyllda detaljer och krönt av ett delvis genombrutet listverk.

Två kyrkklockor av malm hänger i kyrkans torn. *Storklockan* av malm omstöptes 1671. *Lillklockan* göts 1840 av Mathias A. Rönnblom, Jönköping.

Övrigt

Ett *dopfat* av mässing med motiv av bebådelsen finns. Fatet skänktes 1637 till kyrkan av Ivar Krabbe på Vegeholm och hans hustru Edela Grubbe.

Kyrkan har flera *ljuskronor* – en ljuskrona av mässing från 1674, två kristallkronor från 1800-talet och en från 1772. Två *malmlysstakar* från 1663 finns.

I vapenhuset hänger ett *rotinskepp* från 1749 skänkt av kapten J. Ewerlöf.

Två *gravhällar* finns i kyrkan. En gravhäll av kalksten från 1594 lagd över en dotter och sondöttrar till Nils Krabbe, Vegeholm. En gravhäll av kalksten lagd över Jakob Grubbe och hans hustru Citzele Geddi döda 1604 respektive 1607.

Kyrkogård

Kyrkan ligger mitt på den medeltida kyrkogården som ursprungligen har haft en nästan kvadratisk form. Den har senare utvidgats till nästan dubbla storleken mot öster och troligen

har kyrkogården också utvidgats något mot norr. I nordöstra hörnet av kyrkogården har man påträffat lämningar från en byggnad som grovt dateras till senrenässans. Kyrkogårdens äldsta delar omges av en putsad och vitmålad mur, avtäckt med taktegel. Ingångar med murade grindpelare och grindar av järnsmide finns i väster, sydväst och i norra sidorna. Längs västra och norra sidan av kyrkogården finns en trädkrans av lind. Nya kyrkogården kringgärdas av ligusterhäckar och en nyplanterad trädkrans. Enstaka höga vintergröna barrträd finns på kyrkogården som i övrigt är relativt öppen och har sparsamt med planteringar. Gravplatserna är buxbomsinhängnade och singeltäckta med raka, grusade gångstråk. Delar av nya kyrkogården som inte tagits i bruk ännu är grästäckt. Enligt äldre kartor var kyrkogården, parken väster om kyrka och prästgården planlagd med slingrande gångar i engelsk parkstil. Enstaka äldre gravstenar och gravräcken står kvar på gravplatserna och en del äldre gravvårdar har samlats i ett lapidarium intill bårhuset.

Byggnader på kyrkogården

Ett mindre bårhus med okänd ålder finns i norra gränsen mellan gamla och nya kyrkogårdsdelen. Bårhuset består av en murad och putsad, vitmålad byggnad med en bred inkörsport från söder och sadeltak täckt med tegel.

Karaktärisering

Välinge kyrkan ligger i utkanten av en gles bybebyggelse där kyrkan, prästgården och klockaregården utgör en välbevarad kyrkomiljö. Det nära sambandet mellan dessa byggnader har tidigare tydliggjorts genom enhetliga planteringar och gångstråk som inte längre finns kvar. Om kyrkan tidigare har varit mer centralt belägen så framstår den nu som lite avsidat från resten av bymiljön och kulturlandskapet som till stora delar formats efter skiftesreformerna. I söder gränsar kyrkogården numera till ett öppet åkerlandskap där huvudingång till kyrkogården med gång fram till vapenhuset tidigare fanns. Kyrkogården har en enkel form med relativt lite växtlighet och framstår som relativt strikt reglerad. De arkeologiska fynden på kyrkogården efter en renässansbyggnad i tegel kan kanske utgöra en försvunnen gårdsenhet eller en tidig prästgårdsbyggnad.

Välinge kyrka är till största delen en relativt sentida men har ändå till viss del karaktären av en medeltida sockenkyrka. Långhusets och absidens murverk är uppfört som på en 1100-tals kyrka medan sakristian är utförd i nyklassicistisk stil vilket snarare tillhör 1700-1800-talets tidsepok än tidigt 1900-tal. Detta kan ge ett felaktigt intryck av kyrkans byggnadshistoria vid första anblicken. Uppenbarligen har församlingen varit mån om kyrkans medeltida historia på så sätt att man velat återskapa dess medeltida karaktär, som man såg den på den tiden. Troligtvis ansågs det oputsade kvadermurverket så ovanligt att man valde att återanvända det i sin helhet. Det kan jämföras med murverket i Vä och Bjäresjö kyrkor i Skåne, båda mycket betydelsefulla kyrkliga byggnadsminnen. Kyrkan kan sålunda sägas vara en pastisch med en förfälskad byggnadshistorisk identitet, vilket var ett helt accepterat och etablerad renoveringsprincip under 1800-talet. Långhusets storlek, avsaknaden av kordel och murarnas höjd avslöjar kyrkans

egentliga ålder. Kvar från medeltiden är tornet, vars byggnadshistoria har nära samhörighet med det medeltida kyrkorummet och därmed är en viktig symbol för kyrkans äldre byggnadshistoria.

Även invändigt har man velat bygga vidare i en medeltida byggnadstradition genom valvtäckning av kyrkorummet vid ombyggnaden 1855. I övrigt gavs kyrkan en tidstypisk inredning med nygotiska drag. Ett skrank delade av absiden från kyrkorummet där altaret stod vid långhusets östra sida. Att inreda sakristia i absiden är en vanlig åtgärd under denna tid i medeltida kyrkorum där sakristia saknades vilket för det mesta gjordes genom träskrank. Att man även väljer att utföra en nybyggd kyrka på detta sätt tyder på att denna planform var helt etablerad och mer än en provisorisk lösning. Trots kyrkorummets relativt unga byggnadshistoria genomgår det som många andra nygotiska kyrkorum en ombyggnad under det tidiga 1900-talet då bland annat avskrankningen tas bort och färgsättningen ljusas upp. Inredningen som ritades av Wählin har en nedtonad och avskalad karaktär till skillnad från några av Wählin's tidigare inredningar. Inredningen har dock liksom det mesta av Wählin's renoveringar en hög kvalitet, drag av nyklassicism och bildar en harmonisk helhet med kyrkorummet. Den strama inredningen, de höga valven, fönsteröppningarna och kyrkorummets storlek ger närmast intrycket av en stadskyrka. Den ståndsmässiga inredningen kanske delvis har sin förklaring i kyrkans förflutna som patronatskyrka där patronus satt sitt avtryck genom många gåvor till kyrkan. Kyrkorummets karaktär och fasta inredning accentueras väl av andra inventarier från 1500-talet och framåt såsom de inmurade gravhällarna, altartavlan och kristallkronorna. Inne i tornet utgör valven och en medeltida fönsteröppning viktiga delar för förståelsen och upplevelsen av kyrkan. Sedan Wählin's renovering har endast mindre förändringar skett av kyrkorummet och exteriört har förändringarna varit begränsade till nytt taktäckningsmaterial.

Rekommendationer

När möjlighet ges exempelvis vid murverksundersökningar och grävning på kyrkogården bör man försöka få ytterligare kunskap kring kyrkans tidiga byggnadshistoria. Även fornlämningsmiljön närmast kyrkan är intressant i detta sammanhang.

- Tornet är mycket välbevarat vad gäller murverk upp till och med ljudöppningarna. Renovering interiört och exteriört av tornet bör göras med stor varsamhet.
- Kyrkans fasader av sandsten bör underhållas med traditionella material och metoder för att inte riskera skador på murverket. Kvar i murverket kan finnas värdefull information om den rivna medeltidskyrkan.
- Kyrkans interiör är framför allt en produkt av Theodor Wählin's renovering 1926 vilket bör beaktas vid framtida renoveringar av kyrkorummet.
- Kyrkogårdens olika delar har olika karaktär och dess karaktärsdrag är viktiga att bevara. Strukturer från ett äldre kulturlandskap som finns bevarat i kyrkogården genom

begränsningar, gångstråk och ingångsgrindar är viktiga att bevara även om de inte har samma funktion längre.

Skydd

Kyrkor och kyrkogårdar tillkomna före 1940 skyddas som kyrkligt kulturminne, enligt Kulturminneslagen 4 kap. Kyrkotomten/kyrkogården ligger inom registrerad fornlämning Välinge 64:1 och skyddas som fornlämning enligt 2 kap. kulturmiljölagen.

Källor

Vård- och underhållsplan för Välinge kyrka, Wikerstål arkitekter AB, 2005.

Sockenkyrkorna – kulturarv och bebyggelsehistoria, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Kyrkor och herravälde, från kristnade till sockenbildning i Skåne, Mats Anglert 1995.

Landsbygden, Helsingborgs historia Del VIII:1, Red. Anna Christina Ulfsparré m.fl. 2010.

Skåne, Landskapets kyrkor, red. Markus Dahlberg, Riksantikvarieämbetet, 2008.

Internet: Helsingborgs stadslexikon. Besökt 2015-11-09.

http://stadslexikon.helsingborg.se/index.php?title=V%C3%A4linge_kyrka

Övriga uppgifter

Inventeringsdatum: 2014-05-22, 2014-09-18

Fältinventering: Kerstin Börjesson

Kulturhistorisk karakteristik och bedömning: Författare, efter samråd med referensgrupp utsedd av Lunds stift

Rapportsammanställning och foto: Kerstin Börjesson

Granskning: Linn Ljunggren Regionmuseet Kristianstad.

Färdigställd: 2015-11-25

